

Mateja Kavčič, univ. dipl. inž. arh.
Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Restavratorski center

Arhitektura cistercijanov

RAZISKAVE V KRIŽNEM HODNIKU STIŠKEGA SAMOSTANA

Arhitektura cistercijanov sodi v najzgodnejše obdobje gradnje samostanov v slovenskem prostoru. Cistercijanski red je gradnjo samostana izvajal v skladu z redovnimi pravili, v povezavi z arhitekturo matične hiše ter z znanjem stavbenika, ki je verjetno prišel v Stično skupaj s prvimi odposlanci iz burgundskega Morimonda in mu je bila zaupana gradnja. V jedru stiškega samostana, križnem hodniku, je v letu 2002/03 izvajal raziskave stavbnega razvoja Restavratorski center Zavoda za varstvo kulturne dediščine. Z najdbami do sedaj neznanih arhitekturnih elementov, ki pripadajo njegovi najzgodnejši fazi, smo dodali dosedanjemu vedenju nova spoznanja o cistercijanski arhitekturi in stavbnih začetkih stiškega samostana.

Opredelitev razvoja gradnje samostanske arhitekture od naselitve cistercijanov na posesti Sitik leta 1135 je eden temeljnih izzivov zgodovinskih, arhitekturnih in umetnostnih raziskav v stiškem samostanu. To je zgodnji čas gradnje samostanov na slovenskem, zaznamovan z obdobjem romanike, ki ga je red cistercijanov vnesel z redovnimi pravili svoje gradnje. V preteklem stoletju so stavbni razvoj stiškega samostana obravnavali številni vidni raziskovalci, med njimi dr. France Stele ter dr. Marijan Zadnikar. Slednji je Stični posvetil številne publikacije ter s svojimi študijami načrtno razvojna obdobja njene arhitekture. Z delom obeh raziskovalcev smo se srečali v jedru samostana, križnem hodniku, v katerem je Restavratorski center v preteklih letih izvedel niz preiskav. Z njimi dodajamo vedenju o razvoju gradnje stiškega samostana nova spoznanja.

Križni hodnik

Križni hodnik je po idealni tlorisni zasnovi grajen okrog križnega vrta ter predstavlja jedro samostana. Križni vrt, v katerem je vodnjak, je kvadratne oblike in ga po obodu obdajajo štirje hodniki. Nanje se naslanjajo najpomembnejši ostali samostanski prostori. Dosedanje vedenje o prvotnem izgledu arhitekture križnega hodnika je predpostavljalo pretežno leseno steberno konstrukcijo s pultno streho, enonadstropno stavbo, ki se je odpirala v vrt. Z dokazi o zidani zasnovi je postala njegova podoba drugačna, očitno je šlo za masivno zidano poslopje, z dvojnimi ločnimi odprtini – biforami proti vrtu, ki so jih krasili precizno kamnoseško izdelani stebriči in nosilni kapiteli, z masivnimi oporniki med njimi in z vodnjakom – lavatorijem točno na mestu, kot ga predvideva idealna tlorisna zasnova.

Začetne nedestruktivne preiskave

Priprave na konservatorsko - restavratorska dela v križnem hodniku Cistercijanske opatije Stična so se pričele v letu 1996. V metodologiji restavratorstva je zapisano, da se pred neposrednim delom na spomeniku opravijo preiskave, s katerimi čim blažje posežemo v spomenik ter na ta način šele določimo nujne posege. S ciljem, da povzročimo čim manj poškodb na sestavinah, ki so jih ustvarila obdobja pred nami. Zato se poslužujemo tako imenovanih nedestruktivnih preiskav, s pomočjo katerih je možno predpostaviti mesta potencialnih najdb in načrtovati smernice nadaljnjim raziskavam in posegom. V primeru stiškega križnega hodnika se je bilo smotrno poslužiti dveh tovrstnih preiskav, termografije ostenja in georadarskega snemanja tal. Rezultati obeh so že na tej stopnji podali zanimive iztočnice. S termografskim snemanjem so bila posneta

vsa notranja ostenja križnega hodnika, na katerih so se pokazala občutljiva mesta razpok in prezidave v drugotnimi materiali. Pomembnejše podatke smo dobili z georadarskim snemanjem tal. V obodu zunanjega zidu smo s snemanjem zabeležili pravokotno izzidane ostanke temeljev, ki so nagovarjali k tezi o prvotno močnejši zidani konstrukciji. Še zgovornejši pa je bil podatek o zidavi na mestu, ki ustreza idealni tlorisni kompoziciji samostana. Nakazala se je prisotnost temelja, na katerem naj bi nekdaj stalo poslopje z vodnjakom – lavatorij, v katerem so si menihi po reguli pred vhodom v jedilnico umili roke.

S prvimi ugotovitvami o možnosti najdb ter analizo ogroženih sestavin celotne arhitekture križnega hodnika je bil za nadaljnje raziskovalne posege izdelan projekt konservatorsko - restavratorskih posegov, ki opredeljuje tri glavne sklope, arhitekturo, poslikave stropa in arhitekturnih členov ter arheologijo.

Arhitektura

Osnovno vodilo projekta posegov na arhitekturi je bilo, odstraniti tiste sestavine preteklih intervencij, ki ogrožajo arhitekturo zaradi svoje slabe združljivosti z avtentičnimi materiali ali slabe oziroma zastarane tehnične izvedbe ter poenotiti prostorski vtis križnega hodnika. Začrtani program del je predvidel odstranjevanje vlage iz zunanjih zidov, odvodnjavanje vrta, obnovo tlakov, zamenjavo zasteklitve ločnih odprtin, odstranitev cementnih ometov fasad in neustreznih betonskih oblog notranjih ostenij. Arhitekturne sonde so bile izdelane na mestih, kjer so bili predvideni posegi in ki do sedaj še niso bili raziskani.

Z odstranitvijo betonskega ometa z ostenij se je izluščila logika gradnje. Sestava zidu zunanjega ostenja hodnika se ujema z ostalimi zidovi najstarejšega gradbenega obdobja in z znanim principom gradnje. Nosilni zidovi iz klesanih kamnov trdega sivega apnenca, obodi odprtin iz lažje obdelovanega lehnjaka ter arhitekturni členi nekdanjih oken - kapiteli, stebri in konzole iz drobnozrnatega peščenjaka so potrdili, da je bil križni hodnik v celoti zasnovan kot zidan objekt. Najdba značilno romanskega ometa z vrisanimi stiki je zabeležena na zunanji steni na več mestih – ob prehodu v lavatorij ter pod poslikavami v bralnem hodniku. Zelo verjetno pa je ostala ohranjena povsod pod ometi, ki pripadajo naslednji gradbeni dobi in jih zaradi poslikav nismo odstranjevali.

Dokončno potrditev začetne domneve je pomenila najdba arhitekturnih elementov, ki so sestavljali dvojne okenske odpritne proti vrtu – bifore. Segmenti lokov iz lehnjaka, kapiteli z asketsko geometrijsko profilacijo, ki je na vsakem različno zasnovana, stebriči, ki se povsem ujemajo z ohranjenimi na kapiteljski steni, povsem identične baze ter celo fragmenti barvne obdelave, ki ustreza poslikavi risanih skladov na ostenju, sestavljajo podobo, v kakršni je bil križni hodnik zasnovan ob svojem nastanku. Njegova višina je ostala zarisana v zidu pod fasadnimi ometi med današnjim prvim in drugim nadstropjem, njegova gradbena masa v ostankih temeljev pravokotnih opornikov med odprtinami, ki bi morali nositi obokan strop, pa ga morda nikoli niso. Stebriče, loke in kapitule bifor je naslednji stavbenik že zelo zgodaj, dobrih stopetdeset let kasneje, odstranil in jih uporabil kot gradivo v zunanjem ostenju, odprtine pa predelal v šilastoločno obliko. Današnje odprtine na vrt so rezultat tega posega in so bile zasnovane skupaj z novim rebrasto obokanim stropom ter poslikavami. V celoti predstavljajo naslednje gradbeno in stilno obdobje, ki nam je ohranilo podobo križnega hodnika do danes.

Arheološke raziskave

Z odstranjevanjem neustreznih ometov z ostenja na predvidenem prehodu v prostor z vodnjakom – lavatorij, sta se ob današnji odprtini določili še dve starejši, najbolj natančno določljiva je prav odprtina domnevnega prvega gradbenega obdobja. Da je bil prostor z vodnjakom zgrajen že v samem začetku, je nesporno dokazal tudi njegov temelj, nastavek vodnjaka v njem ter keramične cevi, po katerih je verjetno dotekala voda. Da je odtekala skozi kuhinjo, nakazuje z opeko izgrajen jarek, ki je speljan iz središča lavatorija pod tlakom proti današnji jedilnici. V prvi gradbeni fazi je bil verjetno enonadstropna stavba, ki pa je bila z nadzidavo križnega hodnika za eno etažo skupaj z njim dvignjena in jo dokazujeta vertikalni liniji v fasadni steni ter nenazadnje Valvazor v svoji litografiji. Arheološke raziskave, ki jih je vodil arheolog dr. Marko Frelj, so potrdile obstoj pravokotne oblike lavatorija. Odkriti so bili prvotni masivni temelji iz romanike in kasnejša predelava osrednjega bazena. Pri sondažnem izkopu v neposredni bližini so se pokazali sledovi poselitve iz železne dobe. Najdbe razbitih keramičnih posod in ostanki arhitekture so prvi dokaz železnodobne naselbine na območju današnjega samostanskega kompleksa.

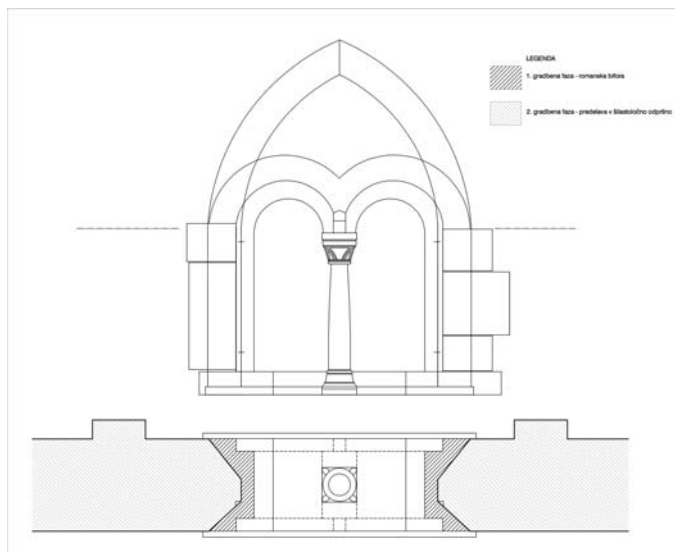
Restavriranje poslikav

Poslikave križnega hodnika zajemajo celoten strop, stropne konstrukcije reber in konzol ter delno ohranjenih fragmentov na ostenjih. Njihova ikonografija nam je temeljito poznana z deli dr. Marijana Zadnikarja, zato se je restavratorski poseg toliko lažje posvetil reševanju tehnološke problematike. Poseg je z raziskavo stanja poslikav in sondažami pričel mag. Rado Zoubek ter se nadaljuje pod vodstvom mag. Ljubiše Milića. Poslikave pripadajo drugemu gradbenemu obdobju, ki je preglasilo prvotno zasnovo križnega hodnika in v katerem je zasnovana njegova današnja podoba pisano poslikanega križno obokanega stropa, z masivnimi rebri in nosilnimi konzolami, v katere se iztekajo. Po sklepu strokovne komisije, ki spremlja potek raziskav in posegov v križnem hodniku, bo na to obdobje vezana tudi končna prezentacija križnega hodnika.

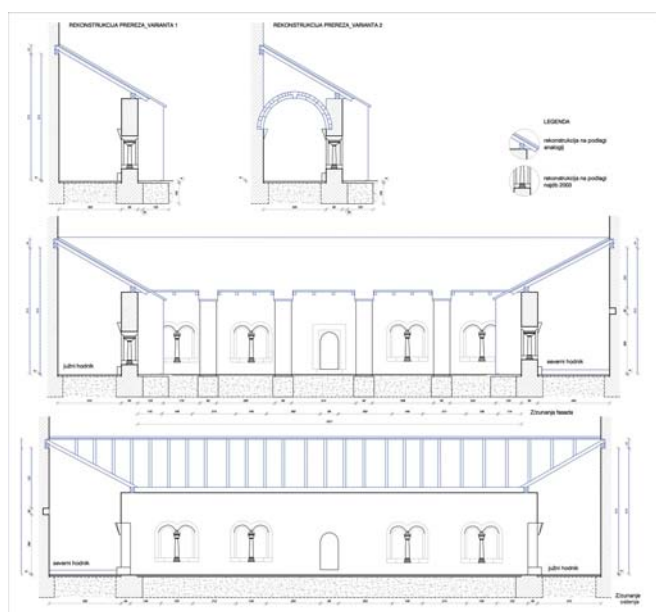
Dokumentacija posegov in možnost nadaljnjih raziskav

Vsi posegi raziskav so dokumentirani z izmerami in izrisi meritev na vseh ostenjih, s fotodokumentacijo vseh najdb, z video posnetki ostenja ter z odvzetimi vzorci za eventuelne naravoslovne preiskave v prihodnosti. Z odstranitvijo večine neustreznih ometov je bila namreč podana možnost pregleda celotne zidave, ki si jo bodo strokovnjaki kadarkoli v prihodnosti lahko predočili v dokumentaciji brez ponovnega odpiranja stavbne substance. To je tudi temeljni cilj dokumentiranja – zabeležiti vse posege ter omogočiti njihovo ponovno proučevanje v prihodnosti. Nekdanji sestavni deli križnega hodnika, ki so bili skrbno skriti raziskovalcem stiške zgodovine, so ponovno odkriti ter nudijo številna izhodišča novim raziskavam – tako simbolnih pomenov in pravil gradnje, ki so vodili cistercijane, kot zgodovini naselitve ter njihovem vplivu na razvoj arhitekture.

“Vsega pa o prvotni Stični ne bomo nikoli vedeli. Morda je prav zato toliko zanimivejša ter nas vedno znova priteguje in vabi v upanju, da nam bo spet kaj novega razkrila o svoji častitljivi preteklosti” je dejal že pred desetletji njen vneti raziskovalec dr. Marijan Zadnikar.

Študija predelave bifore v šilastoločno okno in najdbe romanskih kapitelov, stebričev in baz

Rekonstrukcija romanske zasnove križnega hodnika in severna fasada z vidno linijo prvotne etaže križnega hodnika ter opečnih polnil (na mestih odstranjenih opornikov) med okni.